

ФУРИИТЕ НА СЕСАР ВАЛЙЕХО

ХАНС МАГНУС ЕНЦЕНСБЕРГЕР

Сантяго де Чуко е разположен на три хиляди сто и петнайсет метра над морското равнище, сред една отдалечена периферна низина в перуанските Кордилери. Преди седемдесет години един тесен и пращен път е представлявал единствената връзка на селището с външния свят. Така е и до днес: по безкрайните му криволици пътят камionите, които прекорват рудата от примитивните мелни мини, от оловните и волфрамовите рудници на провинцията до крайната гара на глухата железопътна линия — почти на сто километра по долината. Железницата отвежда до едно малко рудно пристанище на тихоокеанския бряг. Там се натоварват и добитъкът за клане от Сантяго де Чуко, пшеницата, свинските бутове и сиренето; а също по няколко сандъка със сламени изделия, сарашки и грънчарски стоки. От това се препитават жителите на Сантяго; днес броят им е четири хиляди души, към края на деветнайсети век е бил наполовина. Пътуването до Лима е дълго, трае четири-пет дни; столицата е разположена на петстотин километра на юг. През време на дъждовния период Сантяго прилича на клопка — тогава единственият път седмици наред е непроходим. Само четиринайсет сгради се осветяват с електричество, повечето са без питейна вода и канализация. По тесните, безредно скупчени един в друг покриви на града — защото Сантяго смята себе си за град — расте трева. Най-близкият телефон е в Отуско. Добър ездач може да стигне там за два дни.

• • •

Сесар Валйехо никога не е празнувал рождения си ден. През целия си живот не е знаел на колко години е. Няма задоволителна негова биография; и никога не ще бъде написана. Големи периоди от това легендарно и служещо за пример съществуване ще останат забулени в мрака, в който е живял Валйехо — „тези в мрак не ще съзреш“¹.

Когато след войната подир десетгодишна забрава името му изведнаж заблестя с посмъртна слава и тя го понесе най-напред над Латинска Америка, а после и над целия свят, литературните историци на континента се заловиха за работа. Още първата дата, с която се сблъскаха, прояви непокорство. Сведенията за рождената година на Валйехо се колебаеха между 1892 и 1898 година. Около този детайл се завърза спор между учените и той бе воден с остроумни хипотези, комична добросъвестност и педантично ожесточение; днес, изглежда, вече са се споразумели за годината 1892. Но за деня и месеца и досега изследователите на Валйехо се карат с такова усърдие, като че са астролози. Те сякаш са зашеметени от своя предмет, сякаш иронично са обладани от демона на онова суеверие, което Валйехо, атеистът, никога не съумя да прогони от душата си.

Той беше метис като мнозинството свои сънародници, като почти всички жители на Сантяго. Неговите баби са били индианки от племето кечуа, но дядовците му са били двама испански свещеници — родословното дърво на Валйехо е родословното дърво на Перу. Своето двойно наследство той никога не е отричал.

Валйехо е бил най-малкото дете от единайсет братя и сестри и е израснал в дома на баща си, дребен чиновник в администрацията. Там животът е бил беден, патриархален и прозаичен, но нелишен от благоприличие и топлина. Така, между лишения и достойнство, почтеност и угнетение е живяла прединдустриалната дребна буржоазия, преди да бъде размита или смазана — навсякъде, също и в перуанските Анди.

¹ „Тези в мрак не ще съзреш“ — финален стих от „Балада за Меки Ножа“ на Бертолт Брехт. — Б. пр.

Деветнайсетгодишен Валиехо започнал да се появява в градовете. „Приличаше на обезлищено дърво“, казват приятелите му, а на стари фотографии виждаме меланхоличен младеж, слаб, с много тъмна кожа, облечен в тъмни дрехи, над коравата бяла яка — мека, гарвановочерна, огромна грива, профилът — мощен и жрчески, ръцете — едри, студени и възлести, лицето — подчинено на големите черни очи, блестящи като зърна беладона.

Най-напред в Трухильо, а после в Лима той следва литература и право. Настянява се в първия от онези мизерни хотели, в които ще живее до смъртта си; костюмът му блести, твърде често го е гладил; той няма пари. Печели хляба си като основен и прогимназиален учител, от време на време помага в една захарна фабрика. Салоните остават затворени за него. Зад вълшебните фасади от колониалната епоха се шири тъжната арогантност на една отживяла времето си аристокрация; красивата украса с гербове и вериги по кметствата прикрива тесногърдия феодализъм, който управлява Перу. Провинциалистът от Сантяго идва в столицата и намира нова провинция, по-изморена и по-безсърдечна. Университетът представлява музей на културната изостаналост. Декарт е смятан за най-предната позиция на рационализма, Огюст Конт — за връх на смелостта, а Прудон — за пъклен еретик. Безнадеждно като условията е и възражението, което издигат срещу тях — бохемите на Трухильо и на Лима. Като скандална мълва слушат академичните пролетарии на страната гласовете на Верлен и Бодлер. Те четат Уитъмън, Хулио Ерера и Рейсих, както и пророка на модерната латиноамериканска поезия Рубен Дарио от Никарагуа, за чиито лирични призрачни лебеди и тонове в злато и слонова кост напомня някой и друг стих в първата книга на Валиехо. Бохеми от втора ръка, безплодни и ненамиращи изход. . . Нищо не подсеа за техните забравени литературни дуели, за пиянските им авантюри, за еротичните им приключения и опитите им за самоубийство. Само един револвер „Смит & Уесън“, не улучил целта си, витае в съзнанието на съвременниците, които си спомнят за тъжната младост на Валиехо.

Около 1915 година в Перу както във всички южноамерикански страни е имало поети със стотици. Тогава, както и днес, литературата там се е причислявала към привилегированите обществени игри. Но съществувала ли е изобщо специфично перуанска литература? Тя е била някакъв призрак. Естествено не са липсвали опити да се противопостави на епигонския измет, на имитацията на европейски образци нещо самобитно — *indigenismo* е гласял девизът на онези, които са правили опитите, а това ще рече: туземна литература. Тя също, без да го съзнава, е била дериват на европейските идеи от Русо до Вунт, а именно — фолклористични заклинания на духове. Индианецът ѝ е служил като орнамент, предколумбовата епоха — като декор, особено то на собствената страна — като прелест а ла „Саламбо“.

Когато през 1918 година излизат в Лима „Черните херолди“, книга (и може би първата), която действително е плът от плътта и дух от духа на тази страна, Перу не се разпознава в нея. Въпреки модните следи от символизъм, които могат да се открият там, тези стихотворения прозвучават странно и объркано сред тайните братства в столицата. Тъкмо неговите туземни черти ги правят неузнаваеми — техният безграничен, съвсем нелитературен, а чисто индиански песимизъм, тяхната аморфна и хаотична сила, тяхната ексалтираност от живота на неодушевените предмети, анимистичният остатък, древен и нов. Действително Валиехо говори с езика на суеверието, езика на счупените огледала, на гаснещите свещи, на шепещите морски свинчета. Светът е изпълнен със знаци: совата на покрива, солта на масата, черната двуколка по пътя, конопът, камбаните, паяците са образи в някаква книга на природата, която чака да бъде разчетена. Валиехо чете в нея и пише; разказват, че като дете той си пожелал митрата. Епископ не станало от него, но станало авгур, наполовина шаман, наполовина пророк.

Той е жертва на своите предчувствия; изглежда, знае за нещастieto си дълго преди то да настъпи. През юли 1920 Валиехо се завръща в Сантяго, за да види родителите си и отпразнува фиестата. Той се заплита в една от онези кървави интриги, каквито никога не са липсвали в голямата и в малката политика на Латинска Америка: неясен скандал, продажен кмет, пияни жандарми, възбудена тълпа, няколко изстрела, няколко кани петрол, накрая разпити, обяви за издирване на престъпниците и заповеди за арестуване.

Девнадесет жители на Сантяго са обвинени в грабеж, убийство, подпалничество и метеж, сред тях е Сесар Валиехо. Той избягва и се скрива, залавят го, хвърлят го в затвора в Трухильо и го държат там сто и тридесет дни без процес. След това го освобождават поради доказана невинност, делото се проточва чак до 1929 година и после се изгубва в праха на архивите.

През целия си живот Валиехо не е успял да се освободи от травмата на това преживяване. Има някаква поетическа несправедливост във факта, че той, който е отхвърлял всеки съществуващ порядък като привиден и измамен, е бил преследван заради метеж, в който не е участвал. С незадължаващите противоречия на бохемата било свършено; но, изглежда, той не е избрал анархистичния бунт, а само го е изтъпял. Той не се включва в него, той го понася с безграничния фатализъм на своята раса.

В началото на двадесетте години духовният климат в Перу се е променил. Вълнението на Европа е проникнало до далечния резонатор на провинцията. Събудените младежи в Лима започват да говорят за всякакви нови изми: ту за *ultraísmo* и *creacionismo*, ту за футуризмът и дада. Поради икономическата криза, която страната преживява след войната, старата власт изглежда разклатена. Мексиканската революция кънти в главите. Сред климата на един неточен провинциален авангардизъм името на Валиехо се разчува за първи път: той е станал прословут, почти прочут.

Тази слава Валиехо дължи на втората си книга — том стихове, който носи странното заглавие „Трилсе“, а това ще рече: три слънца, но и три монети със слънце. Това е книга на прелома, на бунта; книга, от чийто взривове традиционалната естетика в Перу никога вече нямаше напълно да се съвземе. На челото ѝ не е изписан никакъв политически възглед. Тя е свидетелство за дълбоки, но безплодни размисления, за себизмъващо разочарование и лична фрустрация. А че е била разбрана като атака срещу съществуващия ред, се дължи единствено на нечувания ѝ език. Той е напълно автономен, независим нито от местните конвенции, нито от новите образци на европейските „течения“. Той нарушава всички правила, чак до насилие. Поетът не е негов градинар, той е негов демуург. „Трилсе“ е една извънредно изобретателна книга. Нейните технически средства, съзнателен солицизмът, изопачаване на обичайните обрати на речта, двусмислие, семантични скокове и синтактични размествания са изненадващо богати и нови. През цялата книга преминава скрита система от метафорични ключове. Но онова, което я отличава от едновременно възникналите и аналогични явления в Европа, е непрекъснатото напрежение между крайно изкуствени и напълно всекидневни моменти в нейния език. Валиехо владее също така добре рафинирания художествен диалект от испански произход, езика на Кеведо и Гонгора, както и елементарния начин на изразяване на пеоните. Преливането на извънмерен художествен език и изхабена от употреба фразеология не е външен белег на неговата поезика; то е нейна същност.

* * *

Бягството на Валиехо в Париж, бягство без завръщане, е било нещо, решено след 1920 година. Емиграцията в Европа открай време е била изкушение за творческата интелигенция на южноамериканските страни; много от нейната сила се е изгубила в мъглав космополитизъм. Изглежда, за нея всички пътища — и до днес — водят за Париж, който в Буенос Айрес и Ла Пас, в Манагуа и Лима никога не е преставал да бъде смятан за гравитационния център на Стария свят. Разбира се, Валиехо не избягва от своя произход, от своето Перу, което се нарича Сантяго де Чуко, а от Лима, столицата от втора ръка, мътния събирателен басейн на болно честолюбие и блудкави събдновения. Думата провинция има две значения, противоположни едно на друго: тя означава нещо уталожено и оскъдно, общественото и културното плесенясване — за Валиехо това е Лима; — но и нещо автохтонно, субстанцията на произхода — това е пейзажът на сирата и делникът на бедните хора сред разределения въздух на Андите. В този смисъл Сесар Валиехо си остава провинциалист, докато е жив. Той не е космополит; във всяко изгнание той взима със себе си своето Перу.

Валиехо предчувства какво го чака: „Свикни да ядеш малко“ — казва той на един приятел, който го съпровожда. — „В Париж ще живеем от камъчета.“ Пристигат в 1923 година и започва ужасната литания на мизерните хотели, на свитните квартири по левия бряг на Сена: *Hôtel Ribouté*, *Hôtel des Écoles*, *rue Garibaldi*, *rue Molière*, *rue Delambre*, *Avenue du Maine*; ритуалът на нази мизерия, която Париж предлага на заслепените, отдали му се изцяло: примуси, запанани стълбица, мръсни бидета; усамотение и меланхолия. При това игото на журналистиката, под което се озовава Валиехо. Той пише за *Vueau*

des Grands Journaux Latino-Américains². Може би вестниците са били големи, но не са такива хонорарите им. „Директната дипломация на Бриан“, „Парижкият автомобилен салон“, „Интервю с Поанкаре“, „Погребението на Айседора Дънкан“, „Майсторите на кубизма“ — стотици статии, писани припрно и трескаво, между това седмици, през които той не напуска малката си хотелска стая. Наистина това е голямото време на кафенетата в Монпарнас. В „Дом“ и в „Ротонд“ той среща Пикасо и Грис, Цара и Диего, Уидобро и Неруда, взима участие във вълненията на епохата, в конвулсивните дебати за сюрреализма и Народния фронт, при това седи в ъгъла на масата, затворен в себе си, великодушен, без суета, мрачно дете с очите на осъден човек.

* * *

За човек като Валйехо в Париж по време на световната стопанска криза комунизмът не е проблем. Той не го избира. Комунизмът идва при него като други, като всичките му предчувствия. Нито дума за преминаване към комунизма; по-скоро бавно, но непреодолимо усличане, чиято нарастваща сила може да се отчете по журналистическата работа на Валйехо: „За пролетарската литература“ (1928); „Уроците на марксизма“ (1929); „На руската граница“ (1929). Тази граница той е прекосил за първи път през 1928 година. Една година по-късно посещава Съветския съюз за втори път — без да приеме каквато и да е поддръжка от съветското правителство, „като безпартиен писател“, както сам казва. Но книгата, в която разказва за тези пътувания, е написана от възторжен човек; от такъв, който вижда в комунизма единствената надежда. (Първоначално иска да я нарече „Откриването на света“; тя излиза под заглавието „Русия през 1931. Размишления в подножието на Кремъл“ в Мадрид от времето на младата република.

Надеждата се отнася за другите; за самия себе си той не храни никаква. За Валйехо „солидарност“ не е чужда дума, а страст, достигаща до страдание, до саможертва. Така той не се поколебава да се отрече от своята поезия в трогателния си опит да напише „пролетарски роман“. „Волфрам“ — така се нарича той — разказва за декласираните, бедните и оскърбените в Перу. В него ще намерим разговора на един работник с един интелектуалец. Тук сякаш героят на книгата говори на своя автор:

„Има само едно, което вие, интелектуалците, можете да сторите за бедните пеони, ако наистина искате да ни помогнете: правете онова, което ви казваме, слушайте ни, подчинявайте се на нашите нареждания и на нашите интереси. Това е всичко. Това е единственият начин, по който можем да разговаряме с вас, поне днес. По-нататък ще видим. Тогава отношенията ни ще станат като между братя. Но днес вие трябва да направите своя избор. Избирайте!“

И Валйехо прави своя избор не от праволинейност, а от солидарност. Дали някога е станал член на партията, изглежда съмнително. От него никога не би излязло комунист по вкуса на комунистите. Той не знае какво е тактика. Неговата наивност е по-силна от всяка доктрина. Политическото учение е рационализиране на неговото състояние и на най-силните му желания, които винаги се отнасят за другите; на това се дължи утопичната и религиозна окраска, която откриваме в неговия комунизъм. Той е пропит от собствената му, стара и тъмна кръв, а не от младата кръв на догматизма.

* * *

На 29 декември 1929 година дясното правителство на Тардийо изпъжда Валйехо от Франция като нежелан чужденец „поради принадлежността му към комунистически кръгове“. Той заминава с жена си Жоржет за Испания.

Неговите мадридски години навярно са най-щастливият период в живота му. Той разгръща удивителна политическа и литературна дейност. Вижда победата на Републиката и присъства при нейното провъзгласяване; спечелва приятелството на Гарсия Лорка, Хосе Бергамин, Рафаел Алберти, Антонио Мачадо, Педро Салинас и Луис Сернуда; среща се и с Унамуно. Освен книгата за Русия и романа „Волфрам“ написва една новела, няколко драми, които никога не са поставяни, и многобройни есета. За първи път той се чувствава на място, където може да върши полезна и смислена работа.

Какво е означавала Испания за него, проличава през 1936 година, когато фашистите се надигат против Републиката. Валйехо се е завърнал в Париж, при старата мизерия. Поради политическото си поведение е загубил договорите си с вестникарския синдикат. Месеци наред живее от ориз и кафе. Следи испанските събития, те го преследват тъй безмилостно, че здравето му рухва. Републиката пожелава да го изпрати в

² Бюро на големите латиноамерикански вестници (фр.) — Б. пр.

Южна Америка като пропагандист; той отказва да приеме парите на борецата се страна и остава в своето легло-гроб.

Поезията, която той за години наред почти е забравил, през този период наново изригва с вулканична мощ. Тя кръжи около Испания. „Испанийо, нека ме отмине тази чаша!“ се нарича книгата, която той написва тогава; говори се, че войниците на републиканската милиция са я набрали на бойното поле и са я отпечатали на примитивна, ръчно изработена хартия. Несвързаните кола пропаднали при поражението на каталонския фронт.

Испания, от която са обладани тези стихове, не е фигура върху шахматната дъска на международната политика, а нова обетована земя; те не известяват за някакво идеологическо прение, а за едно мъченичество, за вавилонския плен на Испания и за нейното някогашно спасение. Тяхното вдъхновение не е някаква идея, а едно изживяване: изживяването на болката.

• • •

Някаква философия не обосновава и не носи в себе си последната творба на Валиехо, „Човешки песни“. И все пак може само философски да се изрази какво означава болката в тях: тя не е тема, а екзистенциална категория, както отчаянието при Киркегор или отвращението при Сартр. Тя е същността на всички фурии в неговия живот, които през тези последни месеци се събират около леглото му. Техният поглед заличава сетните следи на артистични пози от онова, което той пише. Брилянтното техническо умение, което се е проявило в „Трилсе“, е станало нещо самопонятно, претолено в огъня на болката. Това улеснява Валиехо да стигне до най-крайното: до най-краен патос, до най-крайна сантименталност, до най-краен хумор. Тези стихове изглеждат беззащитни и са ненакърними, понеже в тях поезия и съществуване се покриват. Да не се заблуждаваме: това е твърде рядък случай. Всички външни условия на творческата продуктивност в нашето столетие са насочени против едно такова нещо. Сесар Валиехо е извънредно несъвременен. Несъвременна е не само неподкупността, с която той приема своята гибел; несъвременна е и неговата невинност. Така той държи твърдо на нещо, което у нас, след две световни войни, предизвиква само свиване на раменете: на солидарността между мъртвите и живите; на бедността, която ние смятаме за ликвидирана, докато две трети от всички хора гладуват; на болката, за която да се говори на нас ни изглежда неприлично; и на гниlostта на нашите порядки, които ние в навечерието на катастрофата обявяваме за непоклоними.

През март 1938 година Сесар Валиехо е закаран в една болница на булевард Араго. Той е изтощен и има треска. Кръвните проби, анализите, рентгеновите прегледи не дават никакъв резултат. Болестите, от които страда Валиехо, са непознати на меланшията. Едната се нарича Испания, а другата — твърде стара, твърде достопочтена болест, против която няма медикамент — е гладът. На разпети петък в 1938 година на Валиехо умира.

Превел от немски: Венецслав Константинов